

Guldon, Zenon

"Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej", Cezary Kukło, Warszawa 2009 : [recenzja]

Czasy Nowożytne 23, 293-296

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

CEZARY KUKLO, *DEMOGRAFIA RZECZYPOSPOLITEJ PRZEDROZBIOROWEJ*,
INSTYTUT HISTORII PAN, WYDAWNICTWO DIG, WARSZAWA 2009, SS. 532,
21 WYKRESÓW, 26 ILUSTR., 5 MAP

Terminu „demografia” po raz pierwszy użył francuski uczoney Achille Guillard w 1855 r., a przedmiotem badań demograficznych jest ludność zamieszkująca w konkretnych warunkach społecznych i gospodarczych określoną jednostką terytorialną, bez zwracania uwagi na jej obszar. W ostatnim pięćdziesięcioleciu nastąpił ogromny i szybki rozwój demografii historycznej w historiografii światowej. W Polsce ten rozwój jest o wiele wolniejszy, choć wprowadzenie na studiach historycznych zajęć z elementów statystyki i demografii historycznej spowodowało konieczność opracowania skryptów¹. Dorobek polskiej demografii historycznej podsumowała po raz pierwszy Irena Gieysztorowa w połowie lat siedemdziesiątych XX w. i jej praca ciągle jest aktualna².

Teraz otrzymaliśmy wreszcie nowoczesny podręcznik demografii historycznej. Praca Cezarego Kuklo stanowi pierwszy tom serii nowej Nauk Pomocniczych Historii pod redakcją Andrzeja Rachuby i Sławomira Górzyńskiego. Książka składa się z ośmiu rozdziałów, uzupełnionych przedmową, wykazem skrótów, słownikiem łacińsko-polskim, indeksem osób, indeksem nazw geograficznych i administracyjnych, tabelami, wykresami, ilustracjami i mapami. Imponujący jest wykaz literatury wykorzystanej przez autora, który obejmuje prawie 50 stron druku.

W rozdziale pierwszym przedstawiony został przedmiot i charakter demografii historycznej, prekursorzy badań historyczno-demograficznych, a także rozwój tych badań w historiografii polskiej. Obszernie przedstawiony został dorobek polskiej historiografii w latach 1945–2006.

Źródłem do badań szacunków stanu zaludnienia i ruchu naturalnego ludności do końca XVIII w. poświęcony został rozdział drugi. Szczegółowo omówiono w nim spisy ludności, państwowe (przede wszystkim z drugiej połowy XVIII w.) oraz kościelne. Dokładnie przedstawił też autor znaczenie dla badań źródeł skarbowych i rejestracji metrykalnej. Zauważyć można, że inna podstawa źródłowa

¹ Z. Guldon, K. Wajda, *Źródła statystyczne do dziejów Pomorza Wschodniego i Kujaw do początków XX w.*, Toruń 1970; J. Michalewicz, *Elementy demografii historycznej. Materiały do wykładów, ćwiczeń i metodyki prac badawczych*, Warszawa 1979.

² I. Gieysztorowa, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976.

i metody szacunków mają istotny wpływ na wyniki badań, i to nie tylko nad zaludnieniem Rzeczypospolitej. Tak np. zaludnienie Rosji w połowie XVI w. szacuje się na 2 mln – 11,5 mln osób, w końcu XVI w. na 2,9 mln – 15 mln, a na początku XVIII w. na 5,5 mln – 15,6 mln³.

W rozdziale trzecim omówione zostały metody badań stanu i ruchu naturalnego ludności, a w rozdziale czwartym stosunki ludnościowe. Omawiając w tym rozdziale procesy urbanizacji w Małopolsce, autor wykorzystał dwie prace Feliksa Kiryka, dotyczące południowej części województwa krakowskiego⁴ i województwa sandomierskiego⁵. Można by tu jeszcze dodać artykuł o urbanizacji województwa lubelskiego⁶. Ciągłe aktualna jest też praca Ryszarda Szczygła o lokacjach miast w Polsce XVI w.⁷ – można ją jedynie uzupełnić o nieudaną próbę lokacji miasta w Russocicach przez Mikołaja Russockiego, który w 1529 r. uzyskał na to zgodę króla⁸.

Pewne uwagi nasuwa podrozdział o strukturze społecznej, etnicznej i wyznaniowej (s. 220–224). Mało precyzyjne jest pojęcie mniejszości etnicznych. W pracy poświęconej dziejom społeczeństwa polskiego uwzględniono jedynie grupy mające „szczególną pozycję prawną” (Żydzi, Ormianie i Szkoci) oraz ołędów⁹. Gershona Hunderta interesowały jedynie *non Polish autochtons groups in Poland*¹⁰. Zabrakło tu spisu Szkotów z 1651 r.¹¹ i artykułów Waldemara Kowal-

³ Z. Guldon, *Ludność i gospodarka Rosji i Polski w XVI–XVIII wieku. Wybrane problemy badawcze*, w: *Z dziejów Europy wczesnonowoczesnej*, red. J. Wijaczka, Kielce 1997, s. 132, tabela 1.

⁴ F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XVI w. Województwo krakowskie (powiaty południowe)*, Kraków 1985.

⁵ F. Kiryk, *Urbanizacja Małopolski. Województwo sandomierskie XIII–XVI w.*, Kielce 1994.

⁶ F. Kiryk, *Z badań nad urbanizacją Lubelszczyzny w dobie jagiellońskiej*, w: *Prace Historyczne*, t. 6, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Kraków 1972, s. 93–167.

⁷ R. Szczygieł, *Lokacje miast w Polsce XVI wieku*, Lublin 1989.

⁸ T. Sławiński, *Zabójstwa Tomasza Lubrańskiego, kasztelana brzeskiego i kujawskiego, i Mikołaja Russockiego, kasztelana miechowskiego, w pierwszej połowie XVI wieku*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” 2007, t. 22, s. 100.

⁹ I. Ichnatowicz, A. Mączak, B. Zientara, *Spółeczeństwo polskie od X do XX wieku*, Warszawa 1979, s. 342–353.

¹⁰ G. Hundert, *An Advantage to Peculiarity? The Case of the Polish Commonwealth*, „AJS Review” 1981, t. 8, s. 21. Zob. też: J. Goldberg, *Zur Erforschung der Geschichte der Minoritäten in Polen-Litauen (16. bis 18. Jahrhundert)*, w: *Deutsche – Polen – Juden. Ihre Beziehungen von den Anfängen bis ins 20. Jahrhundert. Beiträge zu einer Tagung*, wyd. S. Jersch-Wenzel, Berlin 1987, s. 159; H. Litwin, *Narody Rzeczypospolitej*, w: *Tradycje polityczne dawnej Polski*, red. A. Sucheni-Grabowska, A. Dybkowska, Warszawa 1993, s. 168–218; B. Rok, *Mniejszości narodowe i religijne w Rzeczypospolitej w czasach saskich. Stan badań i postulaty badawcze*, w: *Między Barokiem a Oświeceniem. Nowe spojrzenie na czasy saskie*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 1996, s. 71–84.

¹¹ A. B. Pernal, R. P. Gasse, *The 1651 Polish Subsidy in the Exiled Charles II*, „Slavonic Papers. New Series” 1999, t. 32, s. 1–50.

skiego¹². Cezary Kuklo natomiast nie mógł już wykorzystać artykułu o skupiskach i gminach żydowskich w Koronie do końca XVI w.¹³ Pisząc o mniejszości ormiańskiej, autor oparł się na pracy Mirosławy Zakrzewskiej-Dubasowej¹⁴. Jednak można było uwzględnić jeszcze inne publikacje¹⁵.

Wspomnieć można, że jeszcze w okresie powojennym spory wywoływała sprawa liczebności Niemców na ziemiach polskich¹⁶.

Małżeństwom, zarówno chrześcijańskim, jak i żydowskim, poświęcony został rozdział piąty. Z kolei w rozdziale szóstym omówiono urodzenia i związane z nimi takie elementy, jak umieralność okołoporodowa kobiet i chrzest. Kolejny rozdział, siódmy, jest jednym z najobszerniejszych w pracy (i słusznie), dotyczy bowiem całego kompleksu spraw związanych z rodziną. Omówiona została płodność małżeńska, struktury rodzinne, stosunki w obrębie rodziny oraz kwestia dzieci nieślubnych.

W ostatnim, ósmym rozdziale autor mówił sprawy związane ze śmiercią, przyczyny zgonów, ich sezonowość, a także strach przed śmiercią.

¹² W. Kowalski, *The Placement of Urbanised Scots In the Polish Crown Turing the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, w: *Scottisch Communities Abroad in the Early Modern Period*, red. A. Grosjean, S. Murdoch, Leiden–Boston 2005, s. 53–103; *idem*, *Kraków Citizenship and the Local Scots 1509–1655*, w: *Britain and Poland–Lithuania. Contact and Comparison from the Middle Ages to 1795*, red. R. Unger, J. Basista, Leiden–Boston 2008, s. 263–285.

¹³ Z. Guldon, J. Wijaczka, *Skupiska i gminy żydowskie w Polsce do końca XVI wieku*, „Czasy Nowożytne” 2008, t. 21, s. 149–191.

¹⁴ M. Zakrzewska-Dubasowa, *Ormianie w dawnej Polsce*, Lublin 1982.

¹⁵ Zob. m.in.: J. R. Dashkevich, *Rotsellennia Virmeniv na Ukraini v XI–XVIII st.*, „Ukrainskyj Istoriko-Geograficzny Zbirnyk” 1971, t. 1, s. 150–181; V. R. Grigoryan, *Istorija armianskich kolonii Ukrainy i Polski. Armianie v Podolii*, Erevan 1980; J. Bardach, *Ormianie na ziemiach dawnej Polski. Przegląd badań*, „Kwartalnik Historyczny” 1983, t. 90, nr 1, s. 109–118.

¹⁶ G. Dabinus, *Die ländliche Bevölkerung Pommerelens im Jahre 1772 mit Einschluss des Danziger Landgebietes im Jahre 1793*, Marburg am Lahn 1953; E. D. Kossmann, *Die Deutschen in Polen seit der Reformation. Historisch-geographische Skizzen*, Marburg am Lahn 1978; W. Maas, *Siedlungen am Obra, Prosna und Oberer Warthe im Leslauer und Zschenstochauer Lande, sowie in den Kreisen Bromberg und Wirsitz*, t. 1–2, Marburg am Lahn 1978, i inne prace. Zob.: G. Labuda, *Z nowszych badań zachodniemieckich nad składem etnicznym ludności Pomorza Gdańskiego w r. 1772*, „Kwartalnik Historyczny” 1956, z. 2, s. 108–119. Zob. też: W. Rusiński, *Osadnictwo niemieckie na ziemiach polskich w XVI–XIX w. Mity i rzeczywistość*, „Przegląd Historyczny” 1979, z. 4, s. 723–745; Z. Guldon, *Ludność niemiecka w Polsce w drugiej połowie XVIII wieku*, w: *Niemieccy osadnicy w Królestwie Polskim 1815–1915*, red. W. Caban, Kielce 1999, s. 265–270. Ważniejszą literaturę na temat mniejszości etnicznych zestawiał Z. Guldon, *Stefan Czarniecki a mniejszości etniczne i wyznaniowe w Polsce*, w: *Stefan Czarniecki. Żołnierz – obywatel – polityk*, red. W. Kowalski, Kielce 1999, s. 87–97.

Podsumowując, stwierdzić trzeba, że do rąk czytelnika trafił wreszcie nowoczesny podręcznik dotyczący demografii historycznej Polski przedrozbiorowej, niezwykle erudycyjny, ukazujący znakomitą orientację jego autora w tej tematyce. Dla osób zajmujących się demografią historyczną podręcznik ten stanowił będzie bez wątpienia niezbędną pomoc.

ZENON GILDON
KIELCE